

SZEMLE

A tatai gimnázium névtára 1765–2002. A Kegyestanítórend Tatai Gimnáziuma (1765–1948) és az Állami Gimnázium (1948–1951) valamint az Eötvös József Gimnázium (1951–2002) tanárai és diákjai. Szerkesztette, bevezette, a kísérő tanulmányt írta KÖRMENDI Géza. Bp., Argumentum, 2004. 424 l.

„Bizonyos, hogy e névtár sok örömet okoz majd azoknak, akik lapjait forgatva szembesülnek saját, valamint családtagjaik és osztálytársaik nevével” – olvasható e szép kiállítású, gondosan szerkesztett, értékes kötet hátsó borítóján.

Tatán 1765–1948 között a kegyestanítórend vagyis a piaristák gimnáziuma működött, amely az egyházi iskolák államosítása után 1948–1951 között Állami Gimnázium, majd 1951-től Eötvös József gimnázium néven folytatta – s folytatja – tovább életét.

Hazánkban 1850-ig hat osztályos volt a gimnázium; 10 évesen kezdhették itt tanulányaikat a fiúk. 1850-től ezekből vagy nyolcosztályos gimnáziumot – végén érettségi vizsgával – lehetett szervezni, vagy pedig négy osztályos kisgimnáziumot. Ezekben is a betöltött tíz év volt a tanulmányok kezdési ideje. Tatán ekkor kisgimnázium létesült, majd az 1913/14-i tanévre épült ki a nyolc osztályos gimnázium, e tanév végén tartották itt az első érettségi vizsgát.

Kötetünk összeállítója az 1778/79-es tanévtől kezdve a gimnázium utolsó – hatodik – osztályos tanulóinak nevét, s a hozzátartozó bővebb-szűkebb adatsorát adta közre. Majd az 1851/52-es tanévtől a kisgimnázium utolsó – negyedik – osztályának tanulóit sorolja fel ugyanúgy, közzölve mindazt, ami róluk az anyakönyvekben

található. Aránylag elég sok vonatkozásra világít rá az anyakönyvi bejegyzéseknek ez az – első látásra száraznak tűnő – bőséges adatanyaga.

Ki kell ezért egészíteniünk a kötet szerkesztőjének – fentebb idézett – ajánlását: ez a gazdag tartalmú könyv nem csupán a mai és közelmúltbeli tanulóknak, családjuknak, rokonságuknak érdekes. Igen hasznos a mai és a jövőbeli történetkutatók számára is: a szakemberek jellemző adategyütteseket találhatnak benne a hazai iskolatörténet, a művelődéstörténet, a társadalomtörténet, a várostörténet mikropontjaira a tatai régió területén.

Mindezek igazolására álljon itt néhány rövid példa. A kötetben a legutolsó 18. századi osztálynévsor 1784-ből való: ekkor 31 tanuló fejezte be a hatodik osztályt. Szüleik helye a társadalmi rangsorban: 13 nemes, 17 közrendű, 1 polgár. Más hazai hasonló gimnáziumban is körülbelül ez az arány; a tatai anyakönyvek is jól jelzik, hogy a 18. század végén a „közrendűek” komoly mértékben jelen vannak a kor középiskolájában. De kit neveztek ekkor „polgár”-nak?

E végzős osztályban 20 tanuló nemzetisége magyar, 10 tanuló „szláv”, 1 német. Hosszú időn át megfigyelhető Tatán: felvidéki tehetsős családok a tatai gimnáziumban iskoláztatják fiaikat, alighanem a magyar nyelvtanulás-gyakorlás céljából.

Ha egy fiú 10 éves korában elkezdte a gimnáziumot, akkor – szerencsés esetben – 16 éves korában fejezte azt be. Ezért meglepő a végzős osztály 31 tanulójának életkori megoszlása: 14 éves: 1, 15 éves: 1, 16 éves: 2, 17 éves: 4, 18 éves: 12, 19 éves: 8, 20 éves: 2, 21 éves: 1. Így volt ez mindenütt hazánkban: a 19. század közepétől kezd ez összerázódni egy évjárat köré.

Feltűnő: az osztály csupán egyetlen tanuló-jának neve mellett olvasható ez: „szüleinél” lakik, Tatán a Kocsis utcában. A többi 30 tanuló családjáé ugyanis más településeken lakott, s az iskolás fiúkat szüleik Tatán, családoknál helyezték el, kellő fizetség ellenében, az országos szokás szerint. Az adattár pontos címeikkel szolgál, de némelyik tanuló szálláshelyét így anyakönyvezték: a juhásznál lakik, a halászmesternél, a serfőzőnél, az iskolamesternél, a mérnöknel, az építésznél, a jegyzőnél, a patikusnál lakik. Az utóbbi megnevezések mögött felsejlik a kisváros „polgár”-rétege.

Két-két tanuló az iskola kollégiumában s a kapucinus atyáknál kapott helyet. Két tanuló ugyan-csak a kollégiumban lakott, de ők „szolgadiákok” voltak. Apró jel a gimnazista tanulók szociográfiájához!

Egy másik metszet: 1848-ban a gimnázium hatodik osztályába 24 tanuló járt. A szülők társadalmi rangsorolása – rávetítve a fiúkra – itt is megvan: 1 gróf, 7 nemes, 2 polgár, 14 közrendű. De már a szülők foglalkozását is feltüntették. Nemesek a következők: földbirtokos, alszolgabíró, tiszttartó, ügyvéd és három táblabíró. S a többiek: jószágigazgató, számtartó, sebész, kapitány – három fiúnak gyámja volt – asztalos, szűrszabó, szabó, hajdú, két gazda és egy kereskedő. Egy kivételével mindegyik tanuló katolikus; a kereskedő apa gimnazista fia izraelita vallású. Most már pontosan feljegyezték a szülők lakhelyét is: Tatáról vagyis otthonról nyolc tanuló jár a gimnáziumba. A többiek a tatai szálláshelyeiken laknak, s családjuk a következő településeken él: Mór /2/, Pest /2/, Budaörs, Tiszabony, Csurgó, Kistagoly /Komárom megye/, Vámos /Somogy megye/, Pécs; a Felvidékről /Beckó, Stomfa, Szakolca, Gomba, Trencsén/, s egy horvát polgárfiú Varasdról.

Az 1850–60-as években a tanévek többségében azt is feljegyezték, hogy egyes végzett tanulóknak mi a további tanulási szándéka. Az 1857–1864 közötti nyolc tanévben összesen 143 tanuló fejezte be a tatai piarista kisgimnázium negyedik osztályát. Mindegyik fiú „továbtanult”. Ekkor a középszintű továbtanulásnak egyetlen útja volt: a nyolcosztályos gimnázium ötödik

osztályában folytatni a tanulást s érettségit szerezní. A régióban erre a pesti piarista, az esztergomi és győri bencés, esetleg a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban nyílt lehetőség.

De sok tanulónál konkrétabb pályamegjelölés is található. E nyolc tanévben 24 tanuló az egyházi pályát választotta /közülük hatan a piarista, ketten a kapucinus rendbe igyekeztek; a többiek: orvos /6/, gyógyszerész /3/, vegyész, mérnök, építész, tanár, katona /2/, gazdász /3/, kereskedő.

Az 1850-es évek elejétől már nem jegyezték be a nemesi, polgári vagy közrendű származást, megkülönböztetést.

A magyar társadalom polgárosodásának első csúcspontján, a millennium időszakából az 1894/95-ös tanév végzős tanulóinak névsora található a kötetben. Ekkor 29 tanuló végzett a tatai kisgimnázium negyedik osztályában. Érdekes tükröképe a tatai régió társadalmának a szülők foglalkozásának összegezése: földbirtokos /2/, ügyvéd /2/, vasútigazgatósági tiszt, telekkönyvvezető, uradalmi tiszt – kertész, lovas, csizmadia /2/, asztalos, kereskedő /3/, „segéd”, vendéglős, kocsmáros /4/, végül egy földművelő, két özvegy és egy magánzó.

Magántanuló volt egy földbirtokos, egy örnagy és egy főhadnagy fia, valamint egy „túlkoros”, 23 éves komáromi fiatalember.

A tanulók vallása is színesebbé vált: 20 katolikus, egy református és nyolc izraelita.

Mikroadalék a hazai zsidó értelmiség kialakulásának kétgenerációs folyamatához: ebben az osztályban a két kereskedő, a vendéglős és a négy kocsmáros volt az izraelita tanulók szülője; de egy izraelita diák édesapja ügyvéd volt.

Hat tanuló kapott tandíjmentességet, a két csizmadia, az asztalos, a segéd, a kertész és a földműves édesapa gyermeke.

A tanulók több mint a fele már helyi családból, „otthonról” jött: Tatáról 9-en, Tóvárosból 7-en jártak ekkor ide. A többiek: Budapest /3/, Kisbér, Komárom, Szomód, Kocs, Szöllős, Szár, Nagyigmánd, Keszthely, Rácalmás /2/. A felvidékiek tehát már elmaradtak.

Végül az utolsó, az egyes nevek után elegendő adatot tartalmazó osztálynévsor: ez az 1907/

1908-as tanévből való, a kisgimnázium negyedik osztályát alkotó 33 tanulóról.

Színesedett a származási paletta: a két földbirtokos és egy királyi tanácsos szülő mellett bővült az értelmiségi családból jött fiúk köre: ügyvéd, jogügyi előadó, közjegyző, pénzügyi ellenőr, könyvelő, tanár, egyetemi tanár, orvos, községi jegyző, építész.

Egy másik társadalmi csoport: bányatulajdonos, terménykereskedő, kereskedő /4/, vendéglős; van a szülők között két magánzó; majd az iparosok és hasonlók: cipész, csizmadia, szjgyártó; lovász, vasúti pályáőr, gázmester, rendőr. És ami újszerű: három földműves család gyermeke fejezte be sikerral a kisgimnáziumot.

Ekkorra vált a gimnázium valójában a tatai régió központi iskolájává, ezt jelzik a szülők lakóhelyére vonatkozó adatok: Tata /11/, Tóváros /5/, Süttő /2/, Környe, Felsőgalla, Kömlőd, Szár, Füzitő, Tatabánya. Távolabbi vidéken élő családból már csak három tanuló jött, viszont feltűnő a budapestiek nagy száma /6/.

A tanulók vallása: 24 katolikus, 2 református, 1 evangélikus és 6 izraelita (ez utóbbiak szüleinek foglalkozása: magánzó, vendéglős, három kereskedő). Az osztályban 9 rászorult tanuló kapott tandíjmentességet. E kiragadott szemelvények mutatják: a magyarországi értelmiségnevelés egyik kis műhelye volt az 1914 előtti bő évszázadban ez a tatai oktatási-nevelési intézmény, ez világosan kiderül Körmendi Géza kötetéből. Alkalmat, lehetőséget adott a saját gyermekeik számára valamilyen értelmiségi létformát választó szülőknek arra, hogy fiaik benne elkezdhesék az efelé vezető utat /amelyet majd folytatni kell a középiskola felsőbb szintjén, azután akadémián, egyetemen/. Másrészt próbát jelentett ez szülőknek-diákoknak egyaránt: bírják-e tehetéssel, vagyis a fiúk észbeli tehetséggel, a szülők pedig anyagi „tehetséggel”.

De mikroméretben azt is jól szemlélteti ez a kötet: szinte évtizedről évtizedre hogyan bővül azoknak a szülőknek a társadalmi származási palettája, akik beíratják ide gyermeküket, fokozatosan lerombolva azokat a társadalmi előfeltételeket, amelyek az értelmiségi létet csak egy

bizonyos szűk körre privilegizálták. De jelzi a másik oldalon jelentkező differenciálódást is: a társadalom egyre nagyobb teret adott, egyre több olyan foglalkozást teremtett, amelyek igénylik az értelmiséginek nevezhető létformát, a legkülönbélebb szintekkel és tartalmakkal, a legalsó-legegyszerűbbtől annak legmagasabb, legfelsőbb fokáig. Ilyen tartalmú kutatások és tanulmányok kiváló forrása ez a kötet.

1914-től kezdve azonban kötetünk szerkesztője a nyolcadikos érettségiző osztály tanulóinak csupán névsorát közli, hozzátevé születési évüket, helyüket. Sajnos, ezekből nem sok következtetés vonható le. Talán az, hogy 1919-től a lányok is megjelentek az iskolában, mint magántanulók, majd 1946-tól, mint rendes tanulók, tehát koedukálttá vált az iskola. Vagy az, hogy az 1920-as években 20–30 között mozgott az érettségiző osztály tanulóinak száma; az 1930-as évektől 40 körül, 1957-től 60 körül. Az első csúcs az 1966/67-es tanévben következett be: 169 érettségiző. Végül a kötet utolsó adata: 2001-ben 172 tanuló kezdte el az érettségi vizsgát.

Értékes része a kötetnek az egykori kezdetektől 2002-ig itt oktató-nevelő pedagógusok terjedelmes névtára. Szerepelnek benne mind a piarista paptanárok, mind pedig a világi tanárok, tanárnők. Nevük mellett olvashatók itteni működésük, tevékenységük adatai is.

Jól tette a szerkesztő, hogy nem jelezte egyes pedagógusoknál, ha később magasabb tudományos vagy közéleti ismertségre tettek szert. Valóban így helyes a kép: a sok-sok „névtelen”, de annak idején szívüket-lelküket ezért az iskoláért, az itt tanuló diákok hitben-tudásban-erkölcsben való növekedéséért áldozó pedagógusok az igazán nagyok, a minden elismerést megérdemlők, az utókor háláját joggal elvárók. Ők, a „névtelen” pedagógusok, akik e kötet megjelenése után már nem névtelenek. Igazi nevelőre valló gesztus: a szerkesztő, ahol lehetett, az egykori tanárok temetkezési helyét is megadta.

Értékes mű ez *A tatai gimnázium névtára 1765–2002* című kötet. Magam csupán történeti és pedagógiai értékére mutattam rá. De érdemes más tudományzakok művelőinek is kézbe

venni. Például azoknak, akikre az utószó utal: „a más-más keresztnevek megjelenése a névtanul foglalkozók számára jelenthet fontos forrásanyagot.”

MÉSZÁROS ISTVÁN

Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratok térképeken. Szerk.: NÉMA Sándor. Győr, 2003. Győr-Moson-Sopron megye Levéltára, 284 szöve. és térk.

Különleges szellemi tér- és időutazást is lehetségessé tevő kiadvánnyal gyarapodott a magyar helytörténeti irodalom. Az itt bemutatott, – harántalakú, kézbeillő s ezért praktikus –, igényes kialakítású, szemre szép kötet képanyagának közrebocsátásában is igényes. Segítségével történelmi múltunk egy újabb szelete vált az érdeklődők számára kutathatóvá, s vélhetőleg további lendületet adhat a helytörténeti-honismereti tevékenységnek, munkára sarkallja a lakálpatriótát, egyént vagy közösséget.

Óriási erénye a kötetnek, hogy egy terület térképanyagát elsődleges forrásként s nem segédanyagként helyezi el a történeti kutatásban. E méltatlanul elhanyagolt anyagcsoport ugyanis a könyvészeti és levéltári forrás mellett legtöbb esetben még ma is kellemes, színes illusztrációs anyagként, mellékletként kap helyet a történelmi különböző szakágainak művelői körében.

A könyvet Ivanics Ferenc megyei közgyűlési alelnök „Köszöntő”-je vezeti be, ezt a szerkesztők által írt „Lectori salutem!” követi. Ebben megjelölik az elérendő célt (sajátos forrásközlés), körvonalazzák a leendő olvasói-felhasználói kört, valamint ismertetik a könyv felépítését. Eszerint a kötet három nagy részre tagolódik. Az első nagy egységet a tanulmányok jelentik; ezt követik a térképleírások tömbje, majd végül maguk a térképek. Mi is kövessük áttekintésünk e sorrendet.

E kiadvány első tanulmánya az ismeretterjesztéssel, földrajztudománnyal évtizedek sokasága óta elhivatottan foglalkozó Göcsei Imre tanár úr tollából származik, s „A térkép, mint

tudományos forrás” címet viseli. A helyi történelem hivatott kutatója, doyenje különösen nagy fába vágta fejszéjét, amikor e különleges történeti forrás szóra bírhatóságát kívánta elemezni, méghozzá egy szűkre szabott tanulmány keretében. Ennek keretein belül ugyanis szinte lehetetlen az egyetemes, illetve magyar térképtörténeti ismeretek igényes, mindenre kiterjedő összefoglalása. Így nem csoda, ha színopszisa meglehetősen elnagyoltta sikeredett. Sajnálatos, hogy az áttekintésben kisebb-nagyobb, bosszantó pontatlanságok észlelhetők, amelyek kiküszöbölése igen sokat javított volna az írás színvonalán. Jó volna például tudni, hogy melyik az a Sevillai Izidor által rajzolt térkép, amely az akkor ismert világot „gömbön ábrázolta”? Valószínűleg a felhasználó, ma már elavult és meghaladott álláspontot képviselő szakirodalom régies írásmódjának, felfogásának tudható be, hogy a szerző következetesen „Epstorfi” világtérképről beszél, holott Ebstorfi volna a ma használatos megnevezés. Hasonlóan Magyarország első nyomtatott térképét „egy bizonyos Lázár” – és nem „Lázár deák” – alkotta, s művét nem Tansletter György metszette fába. A névalak írása sem szerencsés: a német Georg Tanstetter egyébként pedig az eredeti lázári kézirat nyomdai előkészítésében vett részt, nem volt fametsző. Hevenes Gábor *Parvus Atlas Hungariae* (és nem *Atlas parvus Hungarie*) című műve sem térképgyűjtemény, hanem Magyarország térképeinek szelvényekre osztott atlasza. – A sommás fogalmazás is félrevezető lehet: Abu A'bdallah Muhammad al-Idrisi marokkói herceg volt, aki világtérképet alkotott 1154-ben, amelyen – hasonlóan más világtérképekhez – a középkori Magyarország is helyet kapott, de nem központi szereplőként. – A nyomda ördöge talán az oka annak, hogy Gerard Mercator híres atlasza 1695-ben látta meg volna a napvilágot, nem pedig – helyesen – 1595-ben. – Apró melléfo-gásnak kell tekintenünk azt az állítást, hogy Görög Demeter jeles munkája az első hazánkban kiadott atlasz lenne, mivel a szóban forgó mű Bécsben jelent meg. S végül nem az 1777-ben kiadott oktatási törvény, a *Ratio Educationis* iskolai térképigénye hívta életre Lipszky János,